

Ara Rauch (főszerk.)

Szókereső írószótár. Magyar főnevek szókapcsolatai (Bodnár Ildikó)

TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2024. 828 OLDAL

Szótár az igényes anyanyelvhasználathoz

A 2024-es esztendő végén jelent meg a Tinta Könyvkiadó legújabb szótára *Szókereső írószótár – Magyar főnevek szókapcsolatai* címmel. A *magyar nyelv* kézikönyvei sorozat 33. kötete; főszerkesztője Ara Rauch, szerkesztője Kiss Gábor. Ara Rauchnak a Tinta Könyvkiadó a *Szókereső írószótárt* megelőzően három regényét és egy verseskötetét jelentette meg. A jelen szótárt mintegy mottóként három, a magyar nyelvről szóló idézet indítja, Sánta Ferencnek, Kányádi Sándornak és Takács Etelnek, azaz egy írónak, egy költőnek és egy – tankönyvíróként és szakmethodikusként is jól ismert – magyartanárnak a sorai. A Kányádi Sándor-idézetet érdemes a recenzió elején is felidézni: „Egyetlen hazánk van: ez a magyar nyelv.”

A főszerkesztőről – az interneten, a szerző saját honlapján – több fontos információt találunk, itt olvasható többek között a következő mondat: „Sok mindennel foglalkozom, mert szinte minden érdekel, ami a beszéddel, írással, önismerettel vagy kézművességgel kapcsolatos.” (1) Ara Rauch gyógypedagógusi végzettséget szerzett, logopédus. A szerző nyelvészet iránti érdeklődése akár e foglalkozásnak is lehetne köszönhető. Ám a szavak és szótári elrendezésük „titkai” őt elsősorban mégis mint író és költő bűvölheték el, ahogyan azt több alkotónál, talán a legerősebben Kosztolányi Dezsőnél tapasztaljuk. Az író közismerten a szótárak szerelmese volt.

A *Szókereső írószótár – Magyar főnevek szókapcsolatai* cím első fele, főként az írószótár szó egy pillanatra megtévesztheti az olvasót: az írói szótárakat, azaz az egyes írók, költők szókincsét tartalmazó köteteket idézheti fel, ám itt nem erről van szó. A cím valójában arra utal, amit az *Előszó* sorai így fogalmaznak meg: „A szótár tanácsot ad, ha írás közben *valakit* vagy *valamit* pontosan és választékosan szeretnénk jellemezni, körülírni, megnevezni” (7), illetve: „Olyan írói segédszótár, amely hasznos a szövegalkotók, fogalmazók számára, hogy segítségével megtalálják a legkifejezőbb, legpontosabb magyar nyelvi fordulatot, kifejezést” (7). Saját írásműveink igényes megfogalmazásának szándéka esetén ebben a szótárban kereshetjük – és találhatjuk is meg igen sok esetben – alkotói tevékenységünk számára a legmegfelelőbbnek, gondolatainkat a leginkább tükrözőnek mutatkozó szókapcsolatokat.

A cím második fele már teljesen egyértelműen fejezi ki a szótár lényegét: ez a magyar főnevek – a 6 500 leggyakoribb magyar főnév – ugyancsak leggyakoribbnak tekinthető jellegzetes szókapcsolatait veszi számba; közülük egészen pontosan 124 500-at tartalmaz az úgynevezett főnévi szókapcsolatoknak, avagy főnévi kollokációknak a köréből. A szótár az egynyelvű szótárak csoportjába tartozik, és azoknak a ritkábban előforduló egynyelvű szótáraknak a körét bővíti, amelyek nem az egyes, különálló szavakat (ezek történetét, helyesírását, jelentését stb.) mutatják be, hanem a magyar szavak egy-két (ritkábban több) másik szóval

alkotott kapcsolatait gyűjtik egybe, hasonlóan például a szólás- és közmondásszótárakhoz vagy a valencia- és vonzatszótárakhoz.

Magyarországon ez a szótártípus – azaz a szókapcsolatok, kollokációk szótára – néhány éve kétnyelvű szótárak formájában már jelen van a könyvpiacra és a könyvtárak polcain, és ezek egy része is éppen a Tinta Könyvkiadó jóvoltából: Nagy György *Angol–magyar nagy kollokációs szótár*, 2020; Nagy György–Kiss Gábor *Magyar–angol nagy kollokációs szótár*, 2024 és Bánhidi Agnesoni Ágnes *Olasz–magyar kollokációs szótár*, 2024. Külföldi kiadói műhely jóvoltából 2009 óta rendelkezésre áll német nyelvű összevetésekre lehetőséget adó, német–magyar kétnyelvű kollokációs szótár is, ez Alexandra Zentainak *Kollokationen der deutschen und ungarischen Sprache: Eine kontrastive Kollokationsanalyse im Rahmen des Projekts KOD* című munkája. Egynyelvű kollokációs szótár – néhány korai kísérletet leszámítva – az 1980-as évek óta létezik; a közismert *Oxford Collocations Dictionary* első kiadása 2002-ben jelent meg (Nagy 2020: 13). Magyar nyelven eddig még nem született egynyelvű kollokációs szótár. Így Ara Rauch főszerkesztőnek és Kiss Gábor szerkesztőnek ez a munkája hazánkban mindenképpen az első a maga nemében.

Mit jelent a *kollokáció* szó, mi a szó etimológiája? A *kollokáció* szót a szótárakban, illetve a szakirodalomban leggyakrabban a szó a *co(n)* ('össze', 'együtt', 'együtt', 'együtt') + *locatio* ('helyezés') latin elemeiből, illetve a *collocare* ('tesz', 'elhelyez') igéből vezetik le (Tótfalusi 2005: 493; Nagy 2020: 7; Heltai 2023: 119). Valóban egymás mellé helyezés történik: a kollokációk elemei a lehető legközelebb állnak egymáshoz. Az *Angol–magyar nagy kollokációs szótár* bevezetőjében további magyarázatokat és az angol kollokációk egy lehetséges csoportosítását is megtaláljuk (Nagy 2020: 8–12). A *Szókereső írószótár* bevezetője a *kollokáció* elnevezés használatára vonatkozóan szintén ad magyarázatot: „Ezeket a gyakran együtt járó szavakat a nyelvtudomány csak az utóbbi évtizedekben kezdte tüzetesebben vizsgálni, és kollokációknak nevezte el. A kollokációk a szabad szókapcsolatok és az állandósult szókapcsolatok között helyezkednek el” (7). Sokoldalúan vizsgálja a kollokációkat, majd főként fordítási vonatkozásait veszi számba Heltai Pál nyelvész új könyve. „A kollokáció bizonyos szavaknak a véletlen valószínűségénél nagyobb gyakorisággal történő együttes előfordulására utal”, illetve: „a fordítás egyik legnagyobb problémája a kollokációk fordítása, különösen anyanyelvről idegen nyelvre... Ennek egyik oka az anyanyelvi minta közvetlen jelenléte és interferáló hatása. Másik fontos ok a kollokációk észrevehetetlensége, illetve a fordító gyanútlanága” – állapítja meg a szerző (Heltai 2023: 119–120; 126). A kérdés további elemzése, a kollokációk részletesebb nyelv-, illetve fordítástudományi megközelítése túlmutatna az ismertetés keretein.

Az *Előszó* (5–22) tizenkét kisebb fejezetre tagolódik. A szerkesztők az első hét pontban beszélnek a szótár típusáról, a benne alkalmazott jelölésmódokról és ezekhez kapcsolódva a szótár úgynevezett „olvasásáról”, továbbá jellegéről és a benne megjelenő kifejezések természetéről, valamint a munka főbb adatairól, az összeállítás céljáról és a forrásokról (ez utóbbiak legfőképpen *A magyar nyelv értelmező szótárának* 1–7., összesen 58 000 címszót tartalmazó kötetei), végül a szótár létrejöttének hosszú időszakában kialakult szerkesztési lépésekről szólnak. A következő öt rész ismerteti meg a szócikkek belső felépítésével, az egyes nyelvi adatok elrendezési módjával. Ilyen például a jelzők jelentéskörök szerinti, majd ezen belül az ábécésorrendet követő csoportosítása (17), továbbá a mind ragként, mind pedig névutó formájában megjelenő vonzatoknak a ragok és a névutók kezdőbetűinek ábécérendjében való felsorakoztatása (13). Ez utóbbi példái: a „két szóba írt” és a „helytáll a szavaiért” szókapcsolatok megelőzik a „szóhoz jut” és a „szóra bír” kollokációkat. A „szó nélkül elmegy” kifejezés előbb található, mint a „szó szerint ért” kapcsolat.

Fontos az elrendezés szempontjából, hogy a címszót adó főnév az adott szókapcsolatban először elől áll, névelő nélkül és egyes számban, majd névelővel, ezt követően birtokos személyjellel ellátva, végül többes számban. Legutoljára állnak a főnév + a ragozott kapcsolt szó jellegű példák. A szó főnév kollokációinak a körében maradva: előbb találjuk a „szóval él” egyes számú és a „bűvészkedik a szavakkal” többes számú alakot, majd ezután jön „a szó fegyverével küzd” kifejezés (13–14). A további területek főnévi szókapcsolatait

sem „ömlesztve” jelentkeznek; folytatódik az ábécérend alkalmazása. A jelentésükben eltérő csoportokat, például a konkrét és az elvont értelmet az üres kárójel különíti el egymástól. A nagyobb szó- és példaanyag elrendezése bármelyik szótárban jelentős gondot okozó kérdés; ennek megoldása a *Szókereső írószótárban* sikeres volt.

A voltaképpeni szótári rész a 23. oldaltól a 826. oldalig tart. A nagybetűs címszót követően a szótár az adott főnévnek két (ritkábban három) szót tartalmazó szókapcsolatait a bennük felbukkanó grammatikai viszonyoknak megfelelően csoportosítja; a különböző típusok egytől hatig egy-egy számot kapva jelennek meg a szócikkekben. Ha a főnevek e szoros kapcsolatait számba vesszük, ezek egyrészt különféle *jelzős*: minőségjelzős és számjelzős (①), illetve birtokos jelzős szerkezetek (④, ⑤), másrészt pedig alany-állítmányi (②), továbbá állítmány és főnévi vonzatai (③) szerkezetek. A fenti típusokba bele nem férő kapcsolatok egy hatodik, „egyéb” kategóriába kerülnek. A legelső csoportot a nagyrészt tulajdonságjelzős kifejezések képezik. Van, hogy a kérdéses főnév csak ezekkel a jelzőkkel rendelkezik, például: CSONTTÖRÉS – *darabos* | *egyszerű* | *nyílt* | *zárt* csonttörés; a TESTALKAT – *csontos* | *durva* | *erős* | *fejletlen* testalkat (és még további 11 jelző). A KÖNYVNYOMTATÁS szó viszont – társult szavaival a negyedik típust képviseli: *a könyvnyomtatás feltalálása* | *mestersége* | *művészete* | *őskora* | *régisége*. Úgy tűnik, nincs kollokációként működő jelzős kifejezés vele kapcsolatban. Az ÁBRA főnévhez hat jelzős kapcsolat tartozik (①), majd maga tárgyi vonzatként kapcsolódhat két igéhez (③): *átrajzolja* | *kiszínezi az ábrát*; a HÍRLAP szintén tárgyi vonzatként áll (③): *hírlapot szerkeszt*, illetve birtokos szerkezetben ez a birtokos szerepű szó (④): *a hírlap szerkesztője* | *szerkesztése* | *évfolyama* stb. A 15–21. oldalakon jó áttekintést kapunk az egyes lehetőségekről. Az is igen gyakran előfordul, hogy a főnév mindegyik kapcsolatban részt vesz. Alább a *könny* szót idézve egy ilyen eset következik, a szótárban szereplő példákban csupán a töredékét felsorakoztatva. Az egyes típusoknál szereplő példák valódi számát (lásd a szótár 423–424. oldalait) zárójelben tünteti fel.

KÖNNY

- ① a szemébe tolakodó | anyai | csillogó | sós | visszafojtott *könnyek* (13);
- ② *könny* áztatja az arcát | buggyan | hull a szeméből | pereg le az arcán | szökik a szemébe | ül a szemében (31);
- ③ *könnybe* borítja (*valakinek*) a szemét | *könnyekben* tör ki | *könnyben* úszik az arca | *könnyekig* meghatódik | *könnyein* keresztül mosolyog | *könnyekre* fakad | *könnyét* hullatja | *könnyeivel* küzd (40);
- ④ *könnyek* apadása | árja | özöne | patakja | zápora (7);
- ⑤ az öröm *könnye* (1);
- ⑥ *könnyek* között (1).

A *könny* főnévvel tehát összesen 93 közismert, a legtöbbször igazán tartalmas és találó szókapcsolat szerepel a szótárban, van tehát miből választani, ha bármilyen okból emelkedetten, ünnepélyesen vagy legalábbis választékosan szeretnénk kifejezni magunkat.

A ⑥ alatt szereplő ritkább kapcsolódások (főnév plusz névutó kapcsolat, *könnyek között*; avagy hátravetett határozó, más néven jelzői értékű határozó: *közvetítés a stúdióból*, *kutatás olaj után*, *jártasság a nyelvekben*). A ⑥ csoport szerkezeteiben gyakran tűnik fel még a melléknévi igenév (ellentmondást nem *tűrő* hangon, gimnáziumot *végzett* férfi) és az *-i* képzős névutó is (giliszta *elleni* orvosság, bordák *közötti* távolság), de sok egyéb eset is lehetséges. Érdeemes tanulmányozni az IDŐ¹ főnév esetében a ⑥-os pont alatt megjelenő nem kevesebb, mint 108 kollokációt.

A fenti példákat rendszerbe foglalva a szótár – új terminológiát alkalmazva – a *főnevek* 1., 2., 3., 4., 5. és 6. típusú *aspektusáról* beszél. Ezt az elnevezést kérdésesnek találom. Hosszabb ideig szláv nyelvészettel foglalkozóként az igei aspektusok villannak fel legelőször, ugyanakkor erősen kérdéses, hogy hallottunk-e

valaha főnévhez, főnevekhez kapcsolódó aspektusról. A bevezető részekben ugyanis ezt olvashatjuk: „Úgy találtuk, hogy hatféle aspektuscsoportba célszerű rendeznünk a *Szókereső írószótár* anyagát” (15). Ám itt a megnevezések alapja, az aspektus nem valamiféle speciális főnévi aspektus, hanem az *aspektus* szónak egyik elvont jelentéséhez kapcsolódóan 'első típusú', 'második típusú' stb. csoport értendő rajta, és talán ez is lehetne az elnevezés. A fenti elnevezéssel szemben első pillanattól telitalálatnak érzem például a *Magyar–angol nagy kollokációsztárban* használt álkollokáció kifejezést az angol nyelv kételemű kollokációknak megfeleltethető magyar *összetett főnevek* esetében (Nagy–Kiss 2024: 8–9).

A fentebb bemutatott, a mondatokban igen variáltn jelentkező különböző főnévi kapcsolatok hat típusa az alábbi sorrendben jelentkezik. A címszó alatt legelőször a meglehetősen kis számban jelentkező mennyiségjelzős, majd pedig a nagyon gyakori minőségjelzős szerkezetek jelennek meg (①); együttes számuk 47 236. Majd az ígés szerkezetek következnek, két részre tagolva. Először azok olvashatók, ahol az ígés szerkezet azt mutatja meg, „mit csinál a címszó, mi történik a címszóval”, ami voltaképpen alany-állítmányi viszonyt jelent (②), ezek száma 8307, majd a „mit csinálnak a címszóval, mi történik a címszóval” kérdés nyomán az ígék mellett valamilyen vonzatként bukkan fel a főnév (③), ez 33 617 esetben fordul elő. Mivel az alany valójában egyike az ige vonzatainak, sokszor kiemelt jelentőséggel rendelkezve, érdemes együtt számolni az utóbbi két csoportot. A főnévnek vonzatként való megjelenése kapcsán tehát összesen 41 924 ilyen szókapcsolatot találunk. Főnév-főnév kapcsolataként jelenik meg minden esetben a birtokos szerkezet. A szócikkeken belül először az olyan szerkezetek állnak, ahol a címszó a birtokos (④), majd azok következnek, ahol a *birtok* szerepét tölti be (⑤). Az előbbieket száma 14 451, az utóbbiaké 15 972, együttesen tehát 30 523 esetben tagja a főnév birtokos szerkezetnek. Mindezekhez hozzávéve az egyéb esetek (⑥) utolsóként bemutatott 4917 szókapcsolatát, a szótárban 124 500 példája található meg a főnévi kollokációknak (például a szótár 7. oldalán is).

A következő szám adatok is igen sokat elárulnak a szótárról. Az Előszó egyik helyén (9) megtaláljuk a főnevek mellett fellépő összes egyedi szó számát, ez 55 597, valamint a legtrikább kollokációs kifejezések egyedi szavait: a *versbe foglal* egyszer, a *történet* mellett; a *csíhol* kétszer, a *tűz* és a *szikra* főnevekkel; a *szélvédett* pedig négy főnév mellett állhat: a *szélvédett kikötő*, *szélvédett lakás*, *szélvédett udvar* és a *szélvédett völgy* jelzős kifejezésben. Majd felsorolják a szerkesztők azokat a szavakat, összesen harmincat, amelyek akár több száz kollokációban is megjelenhetnek, itt csak néhányat idézek: *nagy*, *jó*, *erős*, *régi*, *fehér*, *magvas*, *súlyos*. Ezek az összefüggések, szám adatok a szótár hétköznapi használója előtt rejtve maradnak. Van azonban olyan terület, amely az érdeklődő olvasó előtt is – némi kutatással, számolással – egyértelműen feltárul. A szótárral ismerkedve azt néztem meg, hogy melyek azok a főnevek, amelyekhez a legtöbb kollokációs kifejezés kapcsolódott a magyar nyelv évszázadai során. A négyszáznál is több kollokációt számláló hat szó a kollokációk számának csökkenő sorrendjében a következő:

<i>szó</i>	(580 körüli)	(pontosan 579 kollokáció)
<i>ember</i>	(570 körüli)	(pontosan 565 kollokáció)
<i>kéz</i>	(560 körüli)	(pontosan 562 kollokáció)
<i>szem</i>	(540 körüli)	(pontosan 535 kollokáció)
<i>arc</i>	(480 körüli)	(pontosan 479 kollokáció)
<i>élet</i>	(440 körüli)	(pontosan 439 kollokáció)

Továbbá szintén egészen nagyszámú, 360 fölötti kollokációja van az alábbi négy főnévnek: *szív*, *hang*, *idő*, *beszéd*. (A körülbelüli adatok a recenzens számolását tükrözik, a pontos számokat a kiadó bocsátotta rendelkezésemre.) Ha csak az első tíz szónál maradunk is, mindez rendkívül nagy nyelvi gazdagságot fejez ki, és elegendő bizonyítéka lehet annak, hogy nyelvünk mennyire alkalmas az árnyalatok kifejezésére. A szótár szókincsének kiaknázása támogatja a kifejező anyanyelvhasználatot.

Érdekes feladat lenne a felsorolt 10 szó tartalmi, jelentéstani elemzése is. A szavak jelentéséből levonható következtetések mellett szintén érdemes lenne megnézni, hogy az egyes kiemelt szavak milyen típusú szókapcsolatokban állnak a leginkább. Ez utóbbi vizsgálat nyelvészekre váró feladat lehet. „Hétköznapi olvasóként” érdemes elidőzni a konkrét szókapcsolatoknál, megkeresni a legérdekesebbeket, a legfurcsábbakat, a kinek-kinek leginkább tetszőket, például kiválasztani „a legszebb tízet”. De ez már legyen a mindenkori szótárböngésző dolga.

Ami a szótár értékelését illeti: a leírtakból is következik, hogy nagyszerű, sokak számára igen hasznos munka született, amely tudományos értékkel is rendelkezik, azaz a nyelvtudomány képviselői számára is tartogat újdonságokat. Ez akkor is így van, ha a szótár nem tartalmazza – mert nem is tartalmazhatja – a magyar nyelvnek egy-egy adott főnévhez tartozó összes kollokációját. „A Szókereső írószótár elsősorban nyelvi adattár, és nem teljességre törekvő lexikon” – írják előszavuk 21. oldalán a szerkesztők.

Kiknek szólhat, kiknek ajánlható a *Szókereső írószótár – Magyar főnevek szókapcsolatai* című munka? Ezt a szerkesztők maguk is megfogalmazták részben az előszóban, részben a könyv hátoldalán. Három alapvető közönségtípust jelöltek meg:

- az írással, szövegszerkesztéssel hivatásból foglalkozók, mint az írók, az újságírók és más médiaszakemberek;
- az írással kedvtelésből foglalkozók;
- a magyar nyelvet immár haladó szinten tanuló külföldi diákok.

Az előzőek mellett azonban feltétlenül meg kell említeni a középiskolás diákokat, akiknek a tanórán is érdemes lenne a kezébe adni ezt a szótárt. Jó lenne, ha a *Magyar szókinccstár*hoz hasonlóan ez a szótár is megtalálná a helyét a köznevelésben. Fontos lenne ezért, hogy a *Szókereső írószótár – Magyar főnevek szókapcsolatai* című kötetet a magyar szakot végző egyetemisták is megismerjék. Nem utolsósorban pedig azoknak a legkülönbözőbb életkorú, foglalkozású embereknek ajánlható a szótár, akik érdeklődnek a magyar nyelv gazdagsága iránt.

Kosztolányi Dezső alábbi szavai akár jelen írás mottója is lehetnének: „Nekem ennek az új szótárnak az átlapozása izgatóbb művészi élmény volt, mint egy regény. Két-három napig bujkáltam a szavak rengetegében... Hipnotikus hatása van a szónak” (Kosztolányi 1971: 28). Az idézett írás *A! – Aszó* címen a magyar etimológiai szótár első füzetének 1914-es megjelenésekor született. Ebben a költő a magyar nyelv szavairól mint *szétszórt kincsekről*, a porban heverni hagyott *gyöngyökről* és *drágakövekről* ír. Kosztolányi szavaival élve *gyöngyök és drágakövek* összeszededegetői közé tartoznak máig is mindazok, akik a magyar nyelv szavait szótárakban összegyűjtik, gondozzák, és a jövő generációknak továbbadják, így a jelen kiadvány létrehozói, főszerkesztője és szerkesztője is.

Irodalom

- Heltai Pál 2023. *Bevezetés a fordítástudományba*. Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó. Budapest. 119–127.
- Kosztolányi Dezső 1971. *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Nagy György 2020. *Angol–magyar nagy kollokációsztár. 17 750 angol szókapcsolat és magyar megfelelője*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Nagy György – Kiss Gábor 2024. *Magyar–angol nagy kollokációsztár. 17 250 magyar szókapcsolat és magyar megfelelője*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tótfalusi István 2004. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

(1) Ara Rauch honlapja <https://www.ararauch.hu/> (2024. december 20.)

Bodnár, Ildikó: A dictionary for sophisticated first language use

Kulcsszók: nyelvtudomány, nyelvhasználat, főnév, szókapcsolat, írószótár

Keywords: linguistics, language use, noun, collocation, writer's dictionary

Az írás szerzőjéről

Bodnár Ildikó

Miskolci Egyetem, Miskolc, Magyarország

[ildikobodnar\[kukac\]gmail.com](mailto:ildikobodnar[kukac]gmail.com)

<https://orcid.org/0009-0002-5405-1498>